

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2017, Yıl:5, Sayı:11

Geliş Tarihi: 06.11.2017

Kabul Tarihi: 20.11.2017

Sayfa: 196-208

ISSN: 2147-8872

EKİN BAĞLAMI BELİRLEMEDEKİ ROLÜ: “Tizligig sökürmüş başlıgıg yüküntürmiş” ÖRNEĞİ

Aslıhan Dinçer*

ÖZET

Bu makale, Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında tekrarları ile yer alan; bugüne dek *tizligig sökürmüş başlıgıg yüküntürmiş* biçiminde okunan ve genelde “Dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş” anlamıyla kabul gören ifadeyi yeniden sorgulamak üzerinedir. Bu söz dizisi isyan ve direnişten itaate geçişi; bağlantılı olarak da taraflardan birisi için galibiyeti, diğeri için mağlubiyeti sembolize etmektedir. Söz konusu sembolde iki eylem rol almaktadır ve bunların ikisi de beden tarafından yönetilmektedir. Bu bakımdan konu, beden dilinin sınırlarına ve temsil etme ilgisiyle metoniminin, yerine geçme ilgisiyle de metaforun alanına girmektedir. Makalede bunun ayrıntıları üzerinde durulurken iki ad unsuruna getirilen ekin +IIG değil, +IA-G olduğu tezinden hareket edilmektedir.

Anahtar sözcükler: *Orhon Yazıtları, başlıgı, tizlig, yüküntür-, sökü-, metonimi, metafor*

**THE ROLE OF SUFFIX IN DETERMINING THE CONTEXT SAMPLE OF
“Tizligig sökürmüş başlıgıg yüküntürmiş”**

ABSTRACT

This article is about to re-question the expression which is generally accepted “Made the ones who have knees to have been kneeled down, made the ones who have head to have been bowed” meaning that have been read *tizligig sökürmüş başlıgıg yüküntürmiş* until today and that take place in Köl Tegin and Bilge Qaghan inscriptions with it’s repetitions.

• Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, orcid.org/0000-0002-2055-1809, aslihandincer@gmail.com

This word set symbolize transition from rebellion and resistance to obedience; also in connection with, victory for one of the sides and defeat for the other. Two actions take a role in the aforementioned symbol and both of which are managed by the body. In this respect the subject falls into the borders of the body language and the field of metonymy with the interest of representation, the field of metaphor with the interest of substitution. While the details of this are being emphasized in this article, it is set out from thesis that suffix which is attached to two noun components is not + IIG, but + 1A-G.

Key words: *Orkhon Inscriptions, başluğ, tizlig, yüküntür-, sökül-, metonymy, metaphor*

Giriş

Hem Köl Tegin, hem Bilge Kağan adına dikilen taşlarda tekrarları ile yer alan pasajlardan birisi¹, mücadele edilerek kazanılmış birbirinden farklı hâkimiyet alanlarını konu almaktadır. Pasajın kurgusunu biçimlendiren eylem çeşitliliği ise aslında nihai bir mesaj olarak tahakkümün dar sınırlar içinde kalmadığını, karşı çıkan bütün kitlelerin kontrol altına alındığını anlatmaktadır:

*t(e)ŋri y(a)rl(i)k(a)duḡ üçün ill(i)g(i)g (i)ls(i)r(e)tm(i)ḡ k(a)ğ(a)nl(i)ğ(i)ğ
k(a)ğ(a)ns(i)r(a)tm(i)ḡ y(a)ğ(i)ğ b(a)z kalm(i)ḡ tizl(i)g(i)g sökül(m)iḡ b(a)şl(i)ğ(i)ğ
yük(ü)nt(ü)rm(i)ḡ*

Üstünlük sağlanan kitleyi metaforik olarak temsil eden söz konusu bağlamın son cümlesi, bugüne dek *tizligiğ sökülmiş başluğığ yüküntürmiş* okunuşu ile kabul görmüş; genellikle de “Dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş” yorumu ile aktarılmıştır. Oysa bu bakışta metaforik anlam görmezden gelinmektedir ve doğru bir aktarma da yapılmış sayılmamaktadır. Çünkü orijinal biçime sadık kalmanın kabul edilebilirliği, aktarılan metnin hedef dilde de aynı karşılığı bulmasına bağlıdır. Aksi takdirde bir metnin içerdiği mesaj, bu örnekte olduğu gibi diğerine taşınmamış ya da yeni metne “boş mesaj” yüklenmiş olacaktır.

Burada iki sözcüğün aldığı yapım eki, düşünüldüğü gibi +IIG değildir. Ekin her seferinde ünlüsüz yazılmış olması², üsluptaki paralelizm (yani bu bölümün *illigig* ve *kağanlığığ* nesnelere sahip cümlelerin devamında gelmesi), ayrıca metindeki başka +IIG ekli sözcüklerin yarattığı koşullanma, araştırmacıları yanıltmış olmalıdır. Çünkü biçim için bir karşılık bulunurken bağlamın ne söylediği gözden kaçırılmıştır.

Bu bağlam bir yönüyle metaforik, diğer yönüyle metonimik bir yapıdan oluşmaktadır. *Baş* ve *tiz* sözcüklerinden sonra gelen ek de bu yapının ardındaki düşünceye ulaşmada anahtar bir rol üstlenmektedir. Bundan ötürü makalenin birinci kesiti, ekin neden +IIG olamayacağı üzerine kurulu olacaktır.

¹Bk. KT D2, KT D15, KT D18; BK D3, BK D13, BK D15-D16; BK K10. Bu veriler arasında KT D2 ile BK D3 ve K10 satırlarında ilgili cümlenin dizilişi tersinedir: BŞLGG YWKNTRMS TIZLGG SWKWRMS

² Yazıtlarda ilk hecenin düz ünlüsünden sonraki düz-dar ünlülerin genellikle yazılmadığı görülür.

+IXG: Yazıtlar Türkçesinde de sık kullanılan eklerden biridir. Sonraki dönemlerde çok yönlülüğüyle dikkati çekmesine rağmen bu metinler boyunca tek işlevi; eklendiği adın bildirdiği vasfa veya şeye “sahip olma” anlamında sıfatlar türetmektir.³ Listesine aldığı *başlıg* ve *tizlig* maddeleri dışarıda tutulursa Tekin’in (2003: 83) derlediği veriler ve bunlar için sunduğu karşılıklar, ekin semantik çerçevesi hakkında yeterince fikir vericidir: *atlıg* “atlı, süvari”, *atlıg* “unvanlı”, *bänlig* “benekli”, *ärklig* “güçlü, kuvvetli, özgür”, *ellig* “devleti olan, devlet sahibi”, *kullug* “köleli, köle sahibi”, *künlög* “kadın kölesi olan”, *käräkülög* “çadırli, göçebe”, *sünüglög* “mızraklı (düşman)”, *täblig* “aldatıcı, hilekâr”, *kürlög* “aldatıcı, hilekâr”, *tügünlög* “(kuyruğu) düğümlü (at)”, *yaraklıg* “silahlı”, *yollug* “talihli, mutlu”.

Önceki kabullere uygun olarak *baş* ve *tiz* sözcüklerine getirilen ekin de +IIG olduğu var sayılırsa “başlı, başı olan” ve “dizli, dizi olan” anlamında iki sığata ulaşmakta bir yanılıgı yoktur. Çünkü bu anlamlar, ekin başlıca işlevi ile uyumludur. Ancak bu çıkarımdan hareket edilse bile metaforik karşılıgı vermemek⁴ hem bağlamdan uzak, hem tuhaf bir algıya yol açmaktadır. Bedenin bir başa ve dizlere sahip olması, zaman zaman rastlanan bir olgu değildir, tabii olandır.

Bununla birlikte metaforik anlamın görmezden gelinmediği çalışmalara da rastlanmaktadır. Örneğin Tekin⁵ (2010: 127, 175) ve Ölmez (2012: 92, 94, 95, 137, 139, 140)⁶ *başlıg* için “gururlu, mağrur”; *tizlig* için “güçlü, kuvvetli” anlamlarını önermektedir. Ancak üslubun birbirini tamamlayan öğelerle aktığına, ifadeler arasındaki koşutluğa ve mantık silsilesine dikkat edildiğinde iki beden sözcüğü sebepsiz bir tercihle aynı cümle içinde kullanılmış görünmemektedir. Taşıdıkları mesaj bakımdan aralarında rastgele değil, tutarlı bir bağlantı bulunmaktadır. Bu bakımdan biri fiziksel bir niteleme ise diğeri de öyle olmalıdır yahut biri, tutum ve davranış ifade ediyorsa beklentiye uygun olan, öteki sözcüğün de anlamca eş bir görev yüklenmesidir. Dolayısıyla aynı dizimsel boyuttaki (*syntagmatic*) sözcüklerden birine “gururlu, mağrur”; diğesine “(fiziksel açıdan) güçlü, kuvvetli” anlamlarının yakıştırılması, koşutluğın bozmasıdır.

Sözü edilen uygunsuzluk, Aydın tarafından⁷ “mağrur” karşısına yerleştirilen “asi” anlamıyla ortadan kaldırmış olmasına rağmen bu önerme yine de sorunludur. Çünkü

³Banguoğlu (1974: 192); *tatlı, kokulu, güçlü, sesli, ışıklı, sürekli, gösterişli, korkulu, kirli, anlayışlı, yaşlı, değerli, öfkeli, varlıklı, yeşilli, ekşili, ufaklı* örneklerinden hareketle Türkiye Türkçesinde +IX ekinin bu tür türetimlerini “donanmış olan, sahip olan, sıfatlanmış olan” anlamlarında *donatım sıfatları (adjectif munitif)* olarak adlandırmaktadır. Benzer biçimde bir başka sınıflandırma da *çiçekli bahçe, evsiz çocuk, eli sopalı hoca, duvaklı gelin, vicdansız adam* örneklerini “sıfatlama eki” adı altında değerlendiren Turan tarafından yapılmıştır (2007: 1835-1844).

⁴Örneğin Berta, sözcüklerden birini *başlıg* okuyup parantez içinde buna “lideri olanlar” karşılıgını önerirken diğelerini *tizlig* okuyup “dizliler” biçiminde bırakmıştır (2010: 192, 193, 194). Ergin, “Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş.” (1994: 20, 22, 23, 34, 36, 37, 49); Orkun, “Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüş.” (1994: 29, 36, 38, 57); Ercilasun, “Başlıyı eğdirmişler, dizliyi çöktürmüşler (2016: 509, 517, 557, 565, 549); Alyılmaz, “Dizlilere diz çöktürdük, başlılara baş eğdirdik.” (2005: 104); Radlov-Melioranskiy “Başlıyı eğdirmiş, dizliyi çöktürmüş.” (1897: 16-17); ayrıca Malov (1951: 29, 36) ve Tuğuşeva (2008: 56) da bu karşılıgı önermiş ve dolayısıyla bağlamdaki anlamdan söz etmemişlerdir.

⁵Aslında Tekin, bu metaforik karşılıkları yalnız sözlük bölümüne almış; metin içinde ise “başlılar” ve “dizliler” demeyi uygun görmüştür (bk. 25, 29, 51, 55, 57). Başka çalışmalarda da dikkati çeken bu tutum, hem bağlamın istediği anlam; hem de metin-sözlük uyumu açısından anlaşılır değildir.

⁶“Mağrurları (kendisine) secde ettirmiş, güçlülere (önünde) diz çöktürmüş.”

⁷“Mağrurlara baş eğdirmiş, asilere diz çöktürmüş.” (2012: 45, 50, 51, 78, 83, 84, 75)

metaforik düzlemde kaynak alan ile hedef alan arasında benzerlik ya da deneyim temelli bir tür ilişki de bulunmalıdır. Hedef alanda açıklanmak istenen ve genellikle belirsiz, anlaşılması daha güç, daha karmaşık olan kavram yer alır. Onu anlaşılır kılmak ya da belli bir yönüyle vurgulamak için kaynak alanın sahip olduğu özelliklere ihtiyaç duyulur; böylece hedef alanı belirtmede kaynak alan bir araç görevi yüklenmiş olur (Metaforik düşünmenin doğası hak. bkz. Lakoff; Johnson 1980). Konuyu +IXG ekinin sınırları içinde açıklamak gerekirse örneğin “tutum ve davranışlarında uyumlu” bir kimseyi anlatmak için kullanılan *dengeli*; “sevimli, hoş” birisini tarif eden *tatlı*; bir şeyin “çok pahalı” olduğunu anlatan *tuzlu* metaforlarının açıklanabilir bir mantığı bulunmaktadır. Çünkü tatlının ağızda acı bir his bırakmaması ile bir bireyin sevimli bulunması arasında bağ kurmak, anlaşılmaz değildir.

Bu dikkatle *tizligig sökülmüş başlığı yüküntürmüş* ifadesine bakıldığında iki kaynak ve iki hedef alana rastlanmaktadır. Sınırları daha belirli ve daha somut olduğu için kaynak alanı biçimlendiren kavramlar, *baş* ve *tiz*'dir. Hedef alanda hangi kavramların bulunduğu ise yapım eki yön vermektedir. Bu noktada +IIG ekinin sınırları “başlı” ve “dizli” önermelerini sunsa da metaforik birer karşılık olarak “gururlu”, “güçlü” ya da “asi” hedef alanlarına ulaşmanın gerekçeleri yoktur. Çünkü gururun bedendeki yerlerinden birisi baş olsa da bu anlam, başın varlığına değil; hareketlerine dayalıdır. Yani gururlu/kibirli/kendini beğenmiş olmak için başın kendisi yetersizdir; onu yukarı kaldırmak gibi bir aksiyona ihtiyaç vardır. “Güçlü” veya “asi” olmak ile “dizli” olmak arasında da doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır. Fakat diz kullanarak bir güç gösterisi sergilemek mümkündür.

Aslında Türkçede varlıkları ve yokluklarıyla bir duyguyu ya da davranışı belirten beden parçaları yok değildir. Örneğin “cesur” için *yürekli*, “korkak” için *yüreksiz* veya *ciğersiz*; “merhametli” için *ciğerli*; “kavrayışı yüksek” için *kafalı*, “anlayışı kıt” kimseler için *kafasız* ya da *beyinsiz*; “cansızlık” için *ruhsuz*; “huysuzluk, sevimsizlik” için kullanılan *suratsız* sözleri böyledir. Bu anlam ilgileri, bahsi geçen organların temelde o içerikleri barındıran birer kap olmaları fikrine dayanmaktadır (Beden ve parçalarının kap olarak algılandığı bir çalışma hakkında bkz. Dinçer 2017). Ancak *başlı* ve *dizli* için tarihî Türk dili alanında bu tür bir tanığa rastlanmamaktadır.

Metaforik karşılıkları dikkatten uzak tutmayan araştırmacılarından birisi de Şirin'dir. Daha önce *başlıg* için aynı anlam alanlarını karşılamayan “mağrur, gururlu, asi, dikbaşı”; *tizlig* için açtığı madde başında ise “güçlü, kuvvetli, asi, dikbaşı” açıklamalarını veren Şirin (bk. 2009: 173; 304), kabul edilir bir tutarlılıkla ilgili söz dizisini daha sonra “Başlıya (dikbaşlıya) baş eğdirmiş, dizliye (direnene) diz çöktürmüş” biçiminde (2015: 155) aktarmıştır. Ancak +IIG ekinin sınırları bu önermeye ulaşmak için yeterli değildir.

Yine de ekin +IIG olduğu var sayılacaksa *başlığıg* sözcüğünün “lideri olan(lar)ı” (dolaylı olarak da bağımsız halkları)⁸; *tizligig* sözcüğünün ise aynı anlatı düzleminin bir parçası olarak “halkı olan(lar)ı” (dolaylı olarak da hem bağımlı halkları, hem de onlara sahip

⁸Krş. *n(ā)n y(e)rd(ā)ki: k(a)ğ(a)nl(i)ğ bod(u)nka bünt(ā)gi: b(a)r (ā)rs(ā)r: nā buji b(a)r (ā)rt(ā)çi (ā)rm(i)ş* Ton. K56; Ayrıca krş. *(a)şoğ b(a)sl(i)ğ sogd(a)k: bod(u)n* Ton. G46; *k(a)ğ(a)nl(i)ğ bod(u)n (ā)rt(i)m k(a)ğ(a)n(i)m k(a)mı* KT D9

olanları) temsil ettiği sonucuna varılabilir. Çünkü ekin temel işlevi iyeliklidir⁹ ve *baş* sözcüğünü “lider” yerine, *tiz* sözcüğünü “halk” yerine bir metafor olarak görmenin açık bir mantığı bulunmaktadır. Birinin yeri, bedeninin üstüdür; diğeri ise ona bağlı olan alt kısımdır. Üstteki parçanın yönetmek, alttaki parçanın bağımlı olmakla ilişkilendirilmesi bu bakımdan tutarsız bir bakış değildir. Ancak bu sonucu reddetmek için de güçlü bir gerekçe bulunmaktadır. Çünkü ilgili pasaj, her tekrarda yer almasa bile *t(e)ñri y(a)rl(i)k(a)duñ için ill(i)g(i)g(i)ls(i)r(e)tm(i)ş k(a)ğ(a)nl(i)ğ(i)ğ k(a)ğ(a)ns(i)r(a)tm(i)ş* sözleriyle başlamaktadır. Açıkça aktarılan bir mesajın hemen ardından aynı şeyi sanatlı ifade etmenin anlaşılır bir tarafı yoktur.

Ayrıca kılış tabanlı *yüküntür-* ve *sökür-* fiilleri¹⁰ durgun değil, dinamik güçlere karşı sergilenen iki başarıyı anlatmaktadır. Yani bu iki fiilin bildirdiği “eğdirmek” ve “çöktürmek” hareketlerinin muhatapları, eğilme ve çökmeyi reddeten güç unsurlarıdır. Mukavemet gösteren bu kitlelerin hareketlerini de +*IIG* eki değil, adlardan kalıcı sıfatlar üreten +*IA-G* eki karşılamaktadır. Bu bakımdan makalenin ikinci kesiti de bağlamın gerektirdiği ekin neden +*IA-G* olduğu üzerine kurulu olacaktır.

+IA-G:

+*IA-* eki Eski Türkçeden bu yana çok yaygın bir kullanım alanına sahiptir ve¹¹ farklı işlevleri yerine getirmek üzere her türlü ada eklenebilerek geçişli, geçişsiz fiil çatıları oluşturmaktadır. Ancak metinlerin sınırlı kapsamına bağlı olarak Orhon Yazıtları’nda görülen +*IA-* ekli fiil tabanları da sınırlı sayıdadır: *ille-* “devlet hâline getirmek”, *kağanla-* “kağan yapmak”, *kılıçla-* “kılıçla yaralamak”, *kışla-* “kışı geçirmek”, *opla-* “fırlamak, atılmak”, *süle-* “ordu sevk etmek”, *tapla-* “tasvip etmek, hoş karşılamak”, *tıñla-* “dinlemek”, *yazuñla-* “hata etmek”, *yoğla-* yas tutmak”. Bu veriler içinde konuyla olan ilgisi bakımından aşağıda yeniden ele alınacak iki ayrı türetimin örnekleri de bulunmaktadır: 1. *başla-* “liderlik etmek, yönetmek”; 2. *başla-* “harekete geçmek”.

⁹ Ekin Eski Türkçedeki diğer işlev alanları için bk. Erdal 1991 I: 143-147.

¹⁰Şirin (2009: 371) *sökür-* fiilini “itaat altına almak, bağımlı kılmak kendi siyasi oluşumuna dahil etmek, ilhak etmek” anlamıyla listelemiştir. Hâlbuki burada gerçek durum ilgisi kaybolmuş değildir, hatta bütünüyle yerinde durmaktadır. Fiilin kazandığı metaforik içerik, kendisine bağlanan ad unsuruyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan da bağlamdaki anlama ulaşmak için burada gerçek anlama ihtiyaç vardır. Zira dizle sergilenen mukavemet, “(bulunduğu yere) yıkılmak” ile nihayete erecektir ve bu durum, mücadeleyi kazanan tarafın sağladığı (ettirgen) bir son olacaktır. Aynı mantık, ilgili çalışmanın “baş eğdirmek, boyun eğdirmek, biat ettirmek” (372) karşılığı ile verilen *yüküntür-* maddesini de içine almaktadır. Baş kaldırarak sergilenen isyanın sonu “(başın) eğilmesi, bükülmesi” ile kontrol altına alınacaktır. Yani önerilen metaforik anlamlar, tek başına bu fiiller aracılığıyla ortaya çıkmış değildir. Burada ad unsurları fiil unsurları ile bir aradadır ve oluşturdukları bağlam, öncelikle gerçek durum ilgisi taşımaktadır. Ayrıca *yükün-* ile kastedilen eğilme biçiminin ne ölçüde olduğu bu bağlamda “baş”tan söz edildiği için belirli olsa da bazen bağlama rağmen belirsizlik içermektedir. Baş, boyun, bedeninin yarısı ya da tümü bu eylemde rol alabilir. Nitekim Clauson (1972: 913) Kıpçak, Çağatay, Osmanlı Türkçesi metinlerinde bu eylemin diz ile yapıldığına dair referanslar vermektedir. Tarama Sözlüğü’nün (1996: 4758) verileri de bu tespiti doğrulamaktadır. Örneğin *Şehe yüküñdi kodu yere zânu/Şehenseh dürlü luñfile kıvanu* sözlerinde eğilmenin ulaştığı nokta diz çökmektir; *Gelip öptü Ebubekr’in elini/Yüküñdi vü iki büktü belini* tanığı ise bu eylemde belin katlanışını konu almaktadır.

¹¹ +*la-* ekinin Eski Türkçedeki işlek kullanım alanları için bk. Erdal 1991 II: 429-455.

-G¹² eki ise söz konusu bağlamda fiillerden sıfat yapan rolüyle görev almakta ve bu iki unsurlu yapı, sözcükte kendi anlam alanlarını da ayrı ayrı koruyor olarak dikkati çekmektedir.

Orhon Yazıtları ek hakkında bir tanık sunmamaktadır. *Yablak* sözcüğünün yapısı benzer nitelikte görünse de bugüne dek metinlerde **yab* yahut **yabla*- tabanına rastlanmış değildir.

Bir bütün olarak ekin konuyu ilgilendiren ayırıcı niteliği, insan betimlemeleri yapan özelliğidir. Dolayısıyla da eldeki verilerin odağı, genellikle bedenin bir parçası üzerinedir. Örneğin *ödlek* “korkak = korkan” sözcüğü, korkunun bedende yerleştiği yerlerden birisinin öd olduğu algısından doğmaktadır. Bu bakımdan da bütünüyle metaforik bir ilgiye dayanmaktadır. *Ödüm koptu/patladı*, *Ödüm ağzıma geldi* söylemlerinin mantığı, bu düşünceye dayanmaktadır.¹³

Bugün için birer ağız verisi olan *yüzlekçi* “yüze gülerek ağızdan söz alan, söz taşıyan, kovcu” (DS XI: 4337), *gözlek* “gözetleyen kimse, nöbetçi” (DS VI: 2182), *ellek* “her şeye el süren, azgın, durup dinlenmeyen yaramaz çocuk” (DS V: 1720), *boğazlak* “obur, pisboğaz = boğazlayan, yiyen” (DS II: 728) sıfatları da böyledir. Ayrıca gerek “dişleri dışarı doğru çıkık kimse”; gerek “ısıran, dişleyen” anlamındaki *dişlek* sıfatı da (*dişlek mal* TDDS 289) aynı mantıkla ilgili olmalıdır. Çünkü bu ifadelerin hepsinde anlatılan hareketin içinde beden parçası doğrudan doğruya rol almaktadır. Yani kökteki ad unsurları, fiillerin ortaya çıkması için birer araç olarak kullanılmakta ve her bir fiilin bildirdiği hareket, onu yapanı işaret etmekle son bulmaktadır.

Anlak (< *anla*- EDPT: 185) “anlayan” sözcüğüne de tarihî Türk dili alanından bir örnek olarak bakmak mümkündür. DLT’de *kötle*- fiiline rastlanması ise *götlek* sıfatının eskiliği için bir dayanak olarak görülebilir.

Sıfatla sonuçlanan biçimlerine daha az rastlansa da bedenin vasita olduğu yahut işin beden üzerinde gerçekleştiği +*la*- gövdeli fiillerin sayısı aslında küçümsemeyecek orandadır: *aşukla*-, *ayala*-, *boğuzla*-, *boyunla*-, *butla*-, *karınla*-, *kasığla*-, *kulakla*-, *közle*-, *sırtla*- bunlardan bazılarıdır. Bu verimlilik her türlü adla kullanılabilen +*la*- ekinin işlekliliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak örneklerin azlığı ya da sonraki dönemlerde bazılarının tutunmayarak yok olması, bu türetimlerin bir tür anlık durum fiili olarak ortaya

¹²-(X)g eki ile -(O)k eki farklı eklerdir ve tarihî süreç içinde de birbirinden farklı gelişimler göstermişlerdir. Ancak aralarındaki anlam ve işlev benzerliğini birbirinden ayırmak bazen oldukça güçtür. Örneğin her iki yapı da bitmiş bir olayın sonucuna odaklandığında -*mXş* ile koşut bir sıfat fiil eki görevi üstlenmektedir: *kuruş* “kurumuş”, *ölüg* “ölmüş”, *katış* “sertleşmiş”, *arığ* “arınmış, katışıksız”, *bışış* “pişmiş” (*bışış aş* DLT 160), *küräg* “kaçmış, kaçak” < *kürä*- “kaçmak” (OTWF: 196); *ağış* “ayılmış”, *esriük* “esrimiş” (*esriük ağış* “sarhoş ve ayık” DLT 30), *toğ* “doymuş”, *bulgağ* “karışmış, karışık” (KT K4); *egsiük* “eksilmiş”, *bıçuk* “kesilmiş, biçilmiş” (DLT 162), *buzuğ* “yıkılmış, kırılmış” (DLT 162) gibi.

¹³Duygu ile bedenin tümü ya da parçaları arasındaki ilişki en eski metinlerden bu yana dikkat çekicidir. Ayrıca kap olarak algılanan beden parçası yalnız bir duygu ile de kodlanmış değildir. Örneğin Bilge Kağan yazıtında yer alan *teyri yir bulgağın için ödine küni tegdik için yağı bolı* (D 29-30) cümlesinde öd, içinde kıskançlık barındıran bir kap durumundadır (*küni* “haset, kıskançlık” için bk. EDPT: 727).

çıktıklarını, iletişimde boşluk doldurdıklarını ve kendilerine bağlamda yer buldukları için alışılmış olmasalar bile iletişimi kesintiye uğratmadıklarını düşündürmektedir.¹⁴

+IA-'nın ortaya koyduğu iki beden temalı anlatım ise makalenin teziyle yakından ilgilidir. Çünkü bu tür fiillerden birinin *başla-*, diğerinin de *tizle-* olduğu; bu ikisinden de *başlağ* ve *tizleg* sıfatlarının türediği düşünülmekte; buradan hareketle de burada tartışmaya açılan cümlelerin *tizlegig sökülmüş başlağig yüküntürmüş* biçiminde okunması gerektiği önerilmektedir.

başlağ

Yazıtlar, aynı ad kökünden +IA- ile oluşan iki farklı anlamlı *başla-* fiilini işaret etmekte; sonraki metinler de bu ikisinin ürünü olan iki ayrı *başlağ* sıfatı hakkında tanık sunmaktadır. Bunlardan birisi, *baş* sözcüğünün “ilk, ön” anlamı üzerinden gelişen ve “girişmek, ilk noktadan harekete geçmek” anlamıyla bugün de kullanılan *başla-* fiilidir. Yazıtlarda bu kullanımın örneklerini yalnız zarflaşmış biçim olan *başlayı* vermektedir. Ancak sözlükselleşen bu birim, artık “önce, öncelikle, ilk olarak, başta” anlamı kazanmış durumdadır:

k(a)η(i)m k(a)ğ(a)nka b(a)şl(a)yu b(a)z k(a)ğ(a)n(i)ğ b(a)lb(a)l tikm(i)ş “Babam kağan adına başta bağlı kağan(lar)ı balbal (olarak) dikmiş.” KT D16

b(a)şl(a)yu kırk(i)z k(a)ğ(a)n(i)ğ b(a)lb(a)l tikd(i)m “Başta Kırgız kağanı balbal (olarak) diktim.” KT D25

Bu fiilin sıfatı olan *başlağ* sözcüğü de “başlangıç = başlanan nokta” anlamındadır:

kamay üdgü nomlarniη başlayı titir “Bütün iyi öğretilerin başlangıcı denir.” TT V 344/63

amti bo nom başlağın... “Şimdi bu öğretinin başlangıcımı...” AY 23

Sesteş olan ikinci fiil, aynı ad kökünden gelişen “kumanda etmek, yönetmek, liderlik etmek” anlamındaki *başla-* fiilidir. Bunu gösteren kullanımlardan birine yine aynı metinlerde ayrıntılı bir savaş sahnesinin hemen ardından rastlanmaktadır:

m(e)n in(i)l(i)gü bunça b(a)şl(a)yu k(a)zğ(a)nm[(a)s(a)r] türük bod(u)n ölt(e)çi (e)rti yoğ bolt(a)çı (e)rti “Ben ve erkek kardeşim böylesine yönetip galip gelmese [idik] Türk halkı yitecekti, yok olacaktı. BK D33

Bu ikinci *başla-* fiilinin türettiği *başlağ* sıfatı ise “yöneten” yani “lider” anlamındadır ve belki bu, askerî-bürokratik bir çeşit unvan olarak da görülmelidir. Bununla ilgili açıklayıcı bir tanık, sözcüğün iki kullanımını da dikkatten kaçırmayan Erdal (1991 I: 176) tarafından tespit edilmiştir:

¹⁴Örneğin popüler kültürün türetimlerinden biri olan *google*'la-, “google arama motorunda bir şey araştırmak” anlamıyla ortaya atılmış, ihtiyacı kısa yoldan gidermeyi amaçlayan bu tür fiillerden biridir: *Konuyu bayağı googledadım da detayları anlatan bir doküman bulamadım.*

iş başlağları kanka ötüg ıdt[ı] “the directors of the project sent a petition to the emperor”

Burada “başlama noktası” anlamındaki *başlağ* da “lider” anlamındaki *başlağ* sözcüğü de aynı kökenle ilgilidir. Ancak bir sözcüğün anlam halkaları arasına zamanla yenileri eklenebileceği gibi farklı bir mantıktan yola çıkılarak aynı ek ve aynı kök kullanılarak her defasında yeni bir sözcük türetebilmek de mümkündür. Buradaki durum da böyle olmalıdır. Çünkü “harekete geçmek” anlamındaki *başla-* ile “yönetmek” anlamındaki *başla-* fiili, artık kökteki kadar birbirine yakın iki kavram alanı değildir. Bunların türettiği sıfatlar da tabii olarak bir diğerinin kavram alanından uzaklaşmış durumdadır. Yani ortaya tek görünüme sahip iki ayrı fiil ve iki ayrı sıfat çıkmış bulunmaktadır. Hatta bu kadarla da sınırlı değildir. Zira burada üçüncü¹⁵ bir *başla-* fiili ile ondan türeyen üçüncü bir *başlağ* sıfatı söz konusudur ve makalenin asıl odağı da bu sonuncusu üzerinedir.

Bu anlam alanı, diğer ikisi gibi *baş* sözcüğünün ikinci anlamları üzerinden gelişmiş değildir. Burada esas olan; kök sözcüğün birinci anlamı, onun rol aldığı hareket ve hareketin sonucu olarak ortaya çıkan sonuç sıfatıdır. Yani *ödlek, anlak, dişlek, götlek, yüzlek, gözlek, ellek, boğazlak* gibi türevleri bulunan; hareketin oluşmasını ilgili beden parçasının sağladığı ya da hareketin o parça üzerinde gerçekleştiği düşünme biçiminin bir ürünüdür. Buna göre *Tizlegiğ sökürmiş başlağığ yüküntürmiş* cümlesinde yer alan *başlağ* sözcüğünün özünde de baş ile yapılan bir hareket bulunmaktadır ve bu anlamı doğuran hareket, başın pozisyonunu yukarı doğru kaldırmak olmalıdır.

Bedenin doğal işleyişinde görülen çeşitli eylemler dizisi, metaforik bir dil inşa etmede en uygun kavram alanları arasındadır. Mesajı dolaysız biçimde aktarmanın da kestirme yollarından birisi olan bu kodlamalar içinde dik durma, baş kaldırma, nezaketen veya bağlılık gereği eğilmeme, yukarıdan bakma, kabarma ya da kasılma gibi sözsüz mesajlar güç göstergesi anlamına gelebildiği gibi itaatsizlik anlamına da gelir. *Başlağ* sıfatının ardındaki kavramsal düşünceyi bu mantıkla açıklamak da bu bakımdan inandırıcılıktan uzak değildir. Çünkü başın sergilediği hareket, burada refleksif olmaktan çıkmış; meydan okumak yahut isyan etmek için sergilenen bilinçli bir tutumun yerini almıştır. Böylece baş kaldırılarak reddedilen itaat, öznesi için “düzenin dışına çıkmış”, yani “bağımsız, hür, kendi başına” olmak anlamı da içermiştir.

Bu düşünceye dair iki önemli kanıt DLT’de rastlanmaktadır. Bunlardan *başlağ nen*, bağlamın yetersizliği sebebiyle başka biçimde de yorumlanmaya açık olabilir. Ancak *başlağ yılka* “serbest, (sürüden) ayrılan, ayrı baş çeken” yılka anlamıyla konunun uzağında değildir.

Atalay (1985: 461), bu sözcüğü *başlağ* olarak okumuş ve edilgen kabul etse de anlamdan çok uzaklaşmayarak öbeği “bırakılmış hayvan” biçiminde yorumlamıştır. Ancak bu

¹⁵Hatta “baş/ilk noktaya dönmek” temel anlamından “tekrar etmek” anlamı kazanmış dördüncü bir *başla-* fiilinden de söz etmek mümkündür. Örneğin “*Bir süredir aralarında sorun yoktu ama atışmaları eskisinden daha sert başladı.*” veya “*Babam yeteri kadar ceza verdi; bir de sen başlama*” cümlelerindeki anlam, bununla ilgili olmalıdır. Bu anlam alanı Büyük Türkçe Sözlük’te “*Hoş olmayan bir söz veya davranışı tekrarlamak! anlamında kullanılan bir söz.*” açıklamasıyla kayıtlıdır (bk. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59fe5b0d730150.10395825)

maddeye düştüğü dipnotta Brockelmann'ın (bk. 1921) sözcüğü *boşlağ* olarak okuduğunu; bunda haklı sayılsa da yazma nüshada iki kez *başlağ* biçiminde geçtiği için sözcüğün “kendi başına, başlı başına bırakılmış” anlamında olabileceğini ihtimalle belirterek aslında bilinçli bir bakış sergilememiştir.

Clauson (1972: 381) da DLT'de yer alan bu iki veriyi *başlağ* yazıldığı açık olduğu hâlde¹⁶ *boşlağ* yerine bir hata olarak düşünmüş ve ilgili örnekleri sözlüğünün *boşlağ* maddesine taşımıştır. Dankoff-Kelly (1985: 77) ile Ercilasun (2014: 201) da böyle düşünmüştür; her iki yayında da sözcüğün *başlağ* değil, *boşlağ* olduğu varsayılmıştır.

Nadelyaev vd. (1969: 88), ikinci bir *başlağ* maddesi içinde sözcüğe “hür, kendi kendine bırakılmış” karşılığını önermiş ve bunu yine DLT'deki *başlağ yılka* “kendi kendine otlaması için bırakılmış at” tanığı ile desteklemiştir.

DLT'de iki kez geçen bu sözcük, şaşırtıcı biçimde DS II' de (1965: 562) de bulunmaktadır ve bu bulguyu makalenin tezi için daha açık bir kanıt olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü burada *başlak* biçiminde kayıtlı olan sözcük “bağımsız, hür kimse” anlamıyla ve *Ben başlak bir insanım* örneğiyle sunulmuştur.

Bu bulgu aynı anlam alanının izini taşıması bakımından *Başlatma işine* yahut *Başlarım senin ukalalığına* gibi öfke bildiren bağlamlarda kullanılan *başla-* fiili ile de desteklenebilir. Çünkü kaynaklık ettiği *başlağ* sıfatı gibi bu fiilin de temelde karşı çıkış ifade ettiği açıktır.¹⁷

tizleg

Konu edilen bağlamda baş, en üstte ve bedenin diğer bölümlerinden bağımsız olması ilgisi ile “isyan” için bir metafor olarak kullanılırken diz de “direniş”, “inat” yahut “ısrar” ifade etmenin bir sembolü olarak kullanılmıştır. Ancak bu ilginin tam olarak ne olduğu önceki ibare kadar açık değildir. Çünkü buradaki anlamın iki ayrı senaryoya dayanması ihtimali bulunmaktadır.

Metaforik anlamın dayanabileceği bu ilgilerden birisi, bükülmeyi reddeden dizin bedenin alışlagelmiş düzeninde yarattığı aksaklık olarak düşünülebilir. Zira koşma, yürüme, durma, oturmada olduğu gibi çökmede de hareketi yöneten asıl parça dizdir.¹⁸ Dizin bükülmemesi, hem bu hareketlerin yapılamaması; hem de “direniş” anlatmada uygun bir metaforik bağlantı anlamına gelir. Dolayısıyla da bu sürecin kaynağındaki temel bedensel figür, bükülmeme yahut hareketsizlikte ısrar etmedir. *Ayak diremek* sözü ile bir ağız verisi olan *daban diremek/döğmek* (DS IV: 1314), tam olarak böyle bir ilgi ile oluşan metaforik ifadelerdir. *Düz* (<*tüz*)¹⁹ ile değil, *diz* ile ilgili ise *dize gelmek* ve *dize getirmek* deyimleri de

¹⁶Be harfinin üzerinde üstün vardır.

¹⁷Başın itaat-tahakküm ilişkisinde sembolleşen bu yönü *dikbaşlı/dikkafalı*, *baş kaldıran*, *serkeş*, *baş çekmek*, *kafa tutmak* sözlerine de kaynaklık etmektedir.

¹⁸Örneğin *Gözüne dizine dursun* deyimini, kötürüm olmada gözle birlikte dizin önemini vurgulayan bir anlatımdır.

¹⁹Evrensel bir nitelik taşıyan *Hayat yolculuktur* kavramsal metaforu, Türk dilinde de çok yaygın dilsel metaforlarla varlık göstermektedir. Bu kavramlaştırmaya göre yol üzerindeki “düz” ve “doğru” gidilmesi, yoldan sapılmaması icap eder. Örneğin *yola gelmek* veya *hizaya gelmek* sözleri, girilen yanlış yoldan dönmeyi anlatır (Daha fazla ayrıntı için bk. Dincer 2015: 205).

böyledir. Hatta bu ikisi çöken ya da çökertilen bir dizi anlattığı için *tizleg* sıfatı ile de aynı düşünmenin ürünleri sayılmalıdır. Çünkü *tizleg* bu kurguda “dizini bükmeyen” bir kitleyi tarif etmektedir.

Başlağ bahsinde söylendiği gibi bedenin duruşu söz konusu olduğunda dik durmak ya da eğilmemiş görünmek; düşüş, eğiliş, çöküş karşısında “güçlü”, “yenilmez”, “dayanıklı” olmak anlamına gelir. Ancak bu duruş itaatsizlik, saygısızlık yahut kabalık göstermenin bir aracı olarak kullanıldığında veyahut egemenlerle tabi olanlar açısından düşünüldüğünde kabul edilir sayılmaz.

Esasında bu zihinsel tasarım, Lakoff ile Johnson’un (1980: 4) *orientational metaphors* terimiyle sözünü ettikleri uzay-mekân metaforları ile ilgilidir. Onlar örneğin *aşağı* ve *yukarı* kavramsal alanları ile bağlantılı olan bazı kültürel verilere gönderme yaparak *aşağı*yı kötü, *yukarı*yı iyi olarak tasarladığımız ve *Çok olan yukarıdadır, İyi olan yukarıdadır, Yüksek statü yukarıdadır* gibi algılara sahip olduğumuzdan söz ederler. *Dik X eğik* ikili karşıtlığı arasındaki durum da bunun gibidir. Çünkü *dik*, zihinde ve tecrübeye idealize edilmiş olanı temsil ederken *eğik* kavram alanı sorun içerir. Bu bakımdan da *dik*, *düz* ya da *doğru* karşısında yer alan *eğik*, *bükük*, *çarpık* ya da *yamuk*, kavramsal dünyamızda genel olarak kötüyü ifade etmektedir.

Metaforik anlamı oluşturabilecek ikinci ilgi ise katlanmış bir dizin yerden destek alarak bedenin üst tarafını ayakta tuttuğu senaryosuna dayandırılabilir. Dil içi kanıtlara bakıldığında DLT’de “dizle ezmek, çiğnemek” anlamıyla kayıtlı olan *tizle-* fiili konu için dolaylı bir dayanak olarak görülebilir. *buğra erig tizledi* cümlesi ile örneklendirilen bu fiil de dizi doğrudan doğruya araç olarak kullanan bir hareketi anlatmaktadır. Ancak çiğnemede gerekli baskıyı diz yaptığı için burada doğası gereği bükülmemiş değil, katlanmış bir diz rolü üstlenmektedir.

Aynı fiil “dizini kullanarak bastırmak” anlamıyla *Türkçe Sözlük*’te de (2005: 546) geçmektedir. Aslında dizi bükmemek nasıl beden üzerinde gösterilen bir direniş biçimiye bütün ağırlığıyla basmak yahut bastırmak da bunun göstermenin başka bir yoludur. Nitekim *bas-* ve *bastır-* fiilleri “direnme, diretme ve ısrar etme” anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Örneğin *sıkı basmak* deyişi “güçlü görünmek, direnmek” anlamındadır. “*Arkadaşım onlarda kalmam için çok bastırıldı.*” bağlamında esas olan ise “ısrar” kavram alanıdır.

Öne sürülen bu iki kurgunun hangisinden doğmuş olursa olsun *tizleg* sıfatı direnen bir topluluğu anlatmada uygun bir kavram alanıdır. Çünkü “dizini bükmeyen” de “diziyle bastıran” da otorite karşısında itaatsizlik sergilemiş sayılır.

Ağızlardan “inatçı” anlamıyla derlenmiş olan *dizlek* (DS IV: 1532) sözcüğü bir bağlama yerleştirilmemiştir; verilen açıklama da yeterli değildir. Ancak buna rağmen bu veri de konuyla ilgili olması ihtimali açısından göz ardı edilemez.²⁰

Buna göre de *tizlegig sökülmüş* ibaresi, itaate direnenleri çökerten; yani onların sağlam duruşunu bozan, dirençlerini kırmış olan bir güç merkezini ifade etmektedir. Dolayısıyla diğer

²⁰ Ayrıca bu sözcüklerin izine hiç rastlamamak da makalenin tezi için bir sorun anlamına gelmez. Çünkü yazıtlarda geçtiği hâlde sonrasında kullanımdan düşmüş başka sözcükler de bulunmaktadır.

ibarede olduğu gibi buradaki metaforik sürecin mantığı da bedenün gayriihtiyari değil, iradi olan bir duruşuna dayanmaktadır.

Metonimik sürecin mantığı da buna dayanmaktadır. Çünkü başı kaldırmak ve dizi bükmemek (ya da dizle yere sağlam biçimde bastırmak), itaatsizliğin beden tarafından ortaya konan göstergeleri arasından birer temsildir. Bu bakımdan iki metonimi de parçanın bütün yerine kullanılması yoluyla oluşmuştur. Yani iki fiziksel tepki, iki tutumu anlatmakta kullanılmış; tepkilerden biri baş, diğeri de diz ile gösterilmiştir. Ancak bu anlam sürecine kavramsal metafor ve metonimi kuramcıları (bk. Lakoff-Johnson 1980; Panther-Radden 1999) tarafından sıklıkla dile getirildiği gibi dilde var olmadan önce düşüncede ve eylemde var olmuş bir olgu olarak bakmak gerekir. Çünkü düşüncede oluşan ya da eyleme dökülen her metafor ya da metoniminin dilde de bir izi bulunuyor değildir. Örneğin sert bir yüzeye yumruk atmak, bir cismi süratle yere fırlatmak, kapıyı hızla çarpıp ortamdan ayrılmak, bağırarak ya da susmak gibi tepkiler, öfkeyi davranış düzeyinde temsil eden metonimlerdir. Yüzün kıpkırmızı olması, burun deliklerinin büyüyüp küçülmesi, kaşların çatılması, dişlerin ya da yumrukların sıkılması, kalbin hızla çarpması ise bu duygunun fiziksel reaksiyonları olarak onu anlatan metonimlerdir. Bunlardan bazıları dilde mevcutken bazıları hiç yoktur. Örneğin *kıpkırmızı kesilmek*, *kaşlarını çatmak*, *yumruk sıkmak*, *diş göstermek* gibi veriler, dile de yansımış biçimlerdir. Dolayısıyla *başlağ* ve *tizleg* sıfatlarındaki anlamın oluşumu da bu tür bir sürece dayanıyor olmalıdır.

Sonuç

Bu makalenin temel amacı, bağlamın gerektirdiği anlamı belirlemek konusunda ekin nasıl önemli bir rol üstlendiğine vurgu yapmaktır. Konunun çerçevesi, Orhon Yazıtları'nda geçen ve daha önce *tizligig sökülmüş başlığığ yüküntürmüş* olarak okunan ibare ile sınırlandırılmış; gelinen noktada ise ilgili cümlenin *tizlegig sökülmüş başlağığ yüküntürmüş* biçiminde okunması gerektiği önerilmiştir. Çünkü bu cümlenin “Baş kaldıranı eğdirmiş; direneni çökertmiş” mesajı içerdiği; ancak +IIG ekinin işlevleri ve sınırlılıklarının bu metaforik anlamı vermede yetersiz olduğu düşünülmüştür.

Sözü edilen bağlamda itaatsizliğin beden diline yansıyan iki temsili bulunmaktadır. Bunlardan birisi “isyan”, diğeri “direniş” boyutuna sahiptir. “İsyan”ı anlatmanın vasıtası, bedenün üst bölümünde bulunduğu ve diğer kısımlarla bağlantısız olduğu için baştır; bu bakımdan da *başlağ* sıfatı “baş kaldıran, isyan eden, söz dinlemeyen, kendi iradesine göre davranan” anlamı içermektedir. “Direniş”i anlatmanın vasıtası ise bükülmeyi/kırılmayı reddettiği veya üst bölümün ağırlığını yüklenerek yere baskı ile tutunduğu için dizdir. Bu bakımdan *tizleg* sıfatı da “direnen” kişi ya da kitleleri ifade etmektedir ve bu iki ilgi, aynı zamanda iki sözcüğün ardındaki metaforik anlama da kaynaklık etmektedir.

Burada aynı zamanda metonimik bir anlam süreci de bulunmaktadır. Buna kaynaklık eden de “isyan” ve “direniş”in yerini tutmak üzere beden tarafından sergilenen iki ayrı davranma biçimidir. Yani “isyan” yerine kullanılan dil, başı yukarı kaldırmak iken; “direniş” anlatan da dizi bükmemek veya dizle yere bastırmak olmuştur.

Bu simgesel anlatımlar, hayatı anlamak ve anlamlandırmakta bedensel deneyimlerin önemini göstermekle birlikte kavramsal düşünme biçimlerinin ne kadar eskiye uzandığını göstermek bakımından da ayrıca dikkate değerdir.

Kaynaklar

- ALYILMAZ Cengiz (2005). **Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu**, Ankara: Kurmay Yay.
- ATALAY Besim (1985). **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Ankara: TDK Yay.
- AY: ÖLMEZ Mehmet (1991). **Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm) (Suvarnaprabhâsasûtra)**, Ankara: TDAD.
- AYDIN Erhan (2012). **Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)**, Konya: Kömen Yay.
- BANGUOĞLU Tahsin (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.
- BERTA Árpád (2010). **Sözlerimi İyi Dinleyin. Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını** (çev. Emine Yılmaz), Ankara: TDK Yay.
- BROCKELMANN Carl (1921). “Mahmud Al-Kaşgarî über die Sprachen und Stamme der Türken im XI. Jahrhundert”, **Körösi Csoma Archivum Bd. I**, s. 26- 40.
- CLAUSON Sir Gerard (1972). **Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF Robert, James KELLY (1985). **Mahmūd al-Kāšgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk), Part III**, Harvard: Harvard University Printing Office.
- DİNÇER Aslıhan (2015). “Metaforların İzinde: Hayat Yolculuktur”, **Journal of Turkish Studies. Çekirge Budu. Festschrift in Honor of Robert Dankoff**, 44, 201-114.
- DİNÇER Aslıhan (2017). “Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültürel Boyutu”, **Teke**, 6/2, 769-798.
- DS: TDK, **Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I** (1963), **II** (1965), **IV** (1969), **V** (1972), **VI** (1972), **XI** (1979), Ankara: TDK Yay.
- DTS: NADELYAEV V. M. vd. (1969). **Drevnetyurskiy Slovar**, Leningrad: Izdatel’stvo Nauka.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2016). **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, İstanbul: Dergâh Yay.
- DLT: ERCİLASUN Ahmet Bican; Ziyat AKKOYUNLU (2014). **Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti’t-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin**, Ankara: TDK Yay.
- ERDAL Marcel (2000). “Açık and Kapalı: The Turkish Resultative Deverbial Adjective”, **Turkic Languages**, 4, 22-30.
- ERGİN Muharrem (1994). **Orhun Abideleri**, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- LAKOFF George and Mark JOHNSON (1980). **Metaphors. We Live By**, Chicago: University of Chicago Press.
- MALOV S. E. (1951). **Pamyatniki drevnetyurkskoy pis’mennosti**, Moskova-Leningrad.
- ORKUN Hüseyin Namık (1994). **Eski Türk Yazıtları**, Ankara: TDK Yay.

- OTWF: ERDAL Marcel (1991). **Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ÖLMEZ Mehmet (2012). **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük**, Ankara: BilgeSu Yay.
- PANTHER K. U. and G. RADDEN (ed.) (1999). **Metonymy in Language and Thought**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- RADLOV V. V; P. M. MELIORANSKIY (1897). **Drevne-tyurkskie pamyatniki v Koşo-Tsaydame**, Senpeterburg.
- ŞİRİN Hatice (2015). **Kül Tigin Yazıtı. Notlar**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- ŞİRİN USER Hatice (2009). **Köktürk Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları. Söz Varlığı İncelemesi**, Konya: Kömen Yay.
- TDDS: KYÝASOWA G. vd. (2016). **Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi, Tom I-II**, Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasy Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat Instituty.
- TDK (1996). **Tarama Sözlüğü VI**, Ankara: TDK Yay.
- TDK (2005). **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK Yay.
- TEKİN Talat (1994). **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara: Simurg Yay.
- TEKİN Talat (2003). **Orhon Türkçesi Grameri**, İstanbul: TDAD.
- TEKİN Talat (2010). **Orhon Yazıtları**, Ankara: TDK Yay.
- TT V: BANG Willy; Annemarie von GABAIN (1931). **Türkische Turfan-Texte V**, Berlin.
- TUGUŞEVA L. Yu. (2008). **Tyurkskie runičeskie pisimenne pamyatniki iz Mongolii**, Moskva.
- TURAN Zikri (2007). "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?", **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, Ankara: TDK Yay., 1835-1844.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59fe5b0d730150.10395825